

Шарқ юлдузи

Ойлик адабий-бадиий, ижтимоий-сиёсий журнал

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзининг органи

8

1986

55-йил чиқиши

Бош редактор

Ўткир ҲОШИМОВ

Редколлегия:

Ҳафиз АБДУСАМАТОВ
Саид АҲМАД
Абдусаид КЎЧИМОВ
(масъул секретарь)
Мурод МУҲАММАД ДЎСТ
(бош редактор ўринбосари)
Омон МУХТОРОВ
(проза бўлими мудири)
Умарали НОРМАТОВ
Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА
Хайриддин СУЛТОНОВ
Зоя ТУМАНОВА
Туроб ТЎЛА
УЙҒУН
Ўлмас УМАРБЕКОВ
Носир ФОЗИЛОВ
Тўлапберган ҚАИПБЕРГЕНОВ
Азиз ҚАЮМОВ
Ҳамид ҒУЛОМ

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

www.ziyouz.com kutubxonasi

УШБУ СОНДА

Шеърият

Ҳабиб САЪДУЛЛА

ЕТТИНЧИ ҚИТЪА

Достон

Бу чигал муаммо, бу мушкул тилсим
Инсон жумбоқлиги — еттинчи қитъа —
Инсон кўнглидан не — билолмас ҳар ким,
Не сир, не муддао, не дард беркинган...

Наср

Хайриддин СУЛТОНОВ

АЖОЙИБ КУНЛАРНИНГ БИРИДА

Қисса

...Юрагинг бутун вужудингни ларзага солгудек гурсилларди... «Адолат бор экан-ку! Бор экан-ку ҳақиқат! Албатта, бор! Адолат албатта боқий! Ҳақиқат албатта мангу! Йўқса, одамзотнинг ер юзида қумурсқадек сургалиб юришидан ҳеч қандай маъно йўқ!..»

Ҳикоялар хазинаси

Эдгар ПО

Ҳикоялар

Ҳаммани бир хил фикрлашга мажбур этиш жиноятдир. Бунга мажбур қилганлар қачонлардир жавоб беришлари керак.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Носир Фозилов

КУРАШЧАН ҚАҲРАМОНЛАР ЯРАТАЙЛИК

(Болалар прозаси ҳақида мулоҳазалар)

Болалар — бизнинг келажагимиздир. Уларга бағишлаб яратилган асарлар фақат бугунги кунгагина эмас, келажакка ҳам хизмат қилади. В. Г. Белинский: «Болалар асари тарбия учун ёзилади. Тарбия эса муҳим иш», — деганида шуни назарда тутган бўлса ажаб эмас. Ҳар қандай ёзувчи учун энг катта мукофот китобхон эътибори ва муҳаббатини қозонишдир. Болалар адиблари ҳам бу жиҳатдан айтса арзигулик ютуқларга эришдилар.

Болалар насрининг сўнгги йиллардаги ривожи кўпроқ қиссачиликда ўз аксини топмоқда. Адибларимиз ҳаётнинг кенг манзарасини чизишда, ривожланган социалистик жамиятимизнинг долзарб масалаларини кўтариб чиқишда, кўпчиликка ўрнак бўла оладиган тўлақонли ижобий қаҳрамон образи яратишда жанр имкониятларидан тўлароқ фойдаланишга интилмоқдалар.

Шу ўрнида ёш ёзувчи Анвар Обиджоннинг «0039 номерли ёлғончи» қиссасини эслаб ўтиш жоиз.

Асарнинг бош қаҳрамони жангари улоқча. У ўтакетган ўзбошимча, сурбет, такаббур, амалпараст ва ёлғончи, айни чоқда, лақма ва гўл болаларнинг рамзий образи. Ёзувчи унинг алдоқчилигини асар сарлавҳасигача чиқаради. Лекин ёлғончилик унинг характерида етакчи хусусият бўлмай юқори лавозимга эришишда бир восита, холос. Амалга бўлган қизиқиш унинг кўзини кўр, қулоғини кар қилиб қўяди. Ўз мақсадига эришиш йўлида улоқча ҳар қандай пасткашликка тайёр, дўстларига хиёнат қилишгача бориб етади. Охир-оқибат ўз ҳаёти хавф остида қолади. Унинг саргузаштлари амалпараст ва ёлғончиликнинг умри қисқа, ҳоли вой бўлишининг чуқур ҳамда қизиқарли ифодасидир.

Адабий хазинамизда мактаб ҳаёти, болалар ўртасидаги дўстлик муносабатларига бағишланган асарлар салмоқли ўрин эгаллайди. Фарҳод Мусажонов бу мавзуда «Офтобни қувалаб», «Чин дўстлик» каби асарларини яратган эди. Адибнинг «Булоқ суви» қиссаси ҳам шу сирага киради. Қиссани ўқиган китобхон Фарҳоднинг ижодий ўсиб бораётганини сезмай иложи йўқ. Бу, аввало, сюжетнинг пишиқлигида, образларнинг ёрқинлашувида кўринади. Қисса қаҳрамони Рихсивой исмли бола. Асарда унинг бошқа мактабга келгандан кейинги ҳаёти қаламга олинади. Рихсивойнинг янги синфдошларига муносабати тасвири орқали характери, маънавий дунёсидаги ўзгаришлар билан таниша борамиз.

Бухоролик ёш автор Валижон Бобомуродовнинг «Ёлғизидан ёдгори» қиссаси ҳам мақтовга лойиқ. У биринчи қадами билан катта умид туғдирди. Ёзувчи халқлар дўстлиги мавзусини ишонарли тасвирлайди. Қиссанинг тили чиройли ташбеҳларга, сюжети кулгили ва мунгли вазиятларга, юморга бой.

Болалар ҳикоячилигидаги изланишлар ҳам яхши самаралар бермоқда. Латиф Маҳмудовнинг «Дангасаларнинг саргузаштлари», Сафар Барноевнинг «47-йил» туркум ҳикоялари, Фарҳод Мусажоновнинг «Шакар қизча», «Қундуз телпакли бола», «Мен кетмайман, бобожон» ҳикояларида кичик қаҳрамонларнинг ички дунёсига теран назар ташланади, эстетик-тарбиявий жиҳатдан муҳим ғоя илгари сурилади. Фарҳод Мусажонов қаҳрамонлар характерини маънавий-ахлоқий, дидактик масалалар фонида очса, Сафар Барноев кўпроқ давр билан боғлаб тасвирлашга интилади. Латиф Маҳмудов ҳикояларининг қаҳрамонлари эса қувноқлиги ва шўхлиги билан ажралиб туради.

Бу ёзувчи ижодини болаларнинг кундалик ҳаётидан олиб ёзилган реалистик ҳикоялар билан бошлаган эди. Кичик прозада орттирган тажрибаси адибнинг қаламини чархлаб, қисса, пьеса ва романга ўтишида муҳим роль ўйнади. Унинг рус тилида эъяон қилинган «Дангасаларнинг саргузаштлари» тўпламига кирган ҳикояларини болалар насридаги жиддий тажрибалардан дейиш мумкин. Болалар ўртасидаги ўзаро дўстлик алоқалари ва мактаб ҳаёти тўғрисидаги ҳикоя қилинган мазкур асарлар мавзуси ва айрим нуқсонларни фош қилувчи руҳига кўра бир-бирига яқин. Бу яқинлик Мирвали ва Ботир каби болалар образлари тасвирида кўзга янада равшан ташланади.

Ботир билан Мирвали ўтакетган дангаса. Шу сабабли ўқишлари ҳам ўлда-жўлда, ҳатто ўзларининг одатдаги ишларини ҳам бошқаларга юклашга интиладилар. Аслида улар ёмон болалар эмас, лекин кўпинча қандайдир катта ишларни

www.ziyouz.com kutubxonasi

амалга ошириб, осонгина шуҳрат қозониш пайида бўладилар. Аммо қунт, сабр-чидам ва ирода етишмаслиги туфайли ҳар сафар кулгили аҳволга тушиб қоладилар.

Абдусаид Кўчимовнинг ҳам ҳикоячиликдаги изланишлари яхши самара бермоқда. Унинг «Бойчечак», «Қочоқ» каби ҳикоялари жонли чиққан. У қаҳрамонлар характерини психологик жиҳатдан асослашга алоҳида эътибор беради. Лекин бу яхши интилиш сентиментализмга олиб келмаслиги керак.

Устоз Абдулла Қаҳҳор таъбири билан айтганда, адабиётимизнинг бойлиги китобларнинг кўплиги билан эмас, юксак ғоялар ифодачиси бўлган курашчан қаҳрамонлари билан ўлчанади. Ғафур Ғуломнинг Шум боласи, Ҳаким Назирнинг Дамиржони, Худойберди Тўхтабоевнинг Ҳошимжони, Латиф Маҳмудовнинг Ботир ва Мирвалиси, Эргаш Раимовнинг Ҳожиқудуғига ўхшаш қаҳрамонлар жуда кам яратилмоқда.

Болалар ёзувчилари ранг-баранг оламни бутун мураккаблиги билан акс эттиришда баъзан ҳаётдан орқада қолмоқдалар. Бу, аввало, айрим жанрлар имкониятидан фойдалана олмаётганимизда кўзга ташланади. Масалан, оқсоқол ёзувчимиз Ҳаким Назир «Лочин қанотлари» асари билан ўзбек болалар прозасида романчиликни бошлаб берган эди. Аммо Худойберди Тўхтабоев ва Латиф Маҳмудовларнинг саргузашт романларини ҳисобга олмаганда, болаларни даврimизнинг муҳим ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий масалалари билан таништиришга қодир бу жанрга дадил қўл уришга журъат сезмаяпмиз. Мактабгача ва мактаб ёшидаги кичик болаларга мўлжалланган ҳикоячилигимиз ҳам Маҳмуд Муродов, Фарҳод Мусажонов каби бир неча ёзувчи ижоди доирасида қолиб кетяпти.

Ўсмирлик инсон ҳаётида энг мураккаб давр ҳисобланади. Бу ёшдагиларнинг романтикага тўла ҳаёти адибларимиздан теран талқинини кутяпти. Тўғри, бу борада Ҳаким Назир «Кенжатой», «Тоҳир ва Зуҳра қиссаси» каби яхши асарлар яратди. Оқсоқол адиб анъанаси Сайёрнинг «Одам борки...», Марва Жалолиддинованинг «Парвоз» қиссаларида давом эттирилди. Аммо мавзу жиҳатдан ниҳоятда актуал бу асарлар муваффақият қозонолмади. Сабаби, авторлар ҳаётни юзаки ва саёз тасвирлашдан нарига ўта олмадилар.

«Парвоз» қиссаси қаҳрамони Насиба ўқишга киролмагач, тўқимачилик комбинатига ишга жойлашади. Муаллиф катта ҳаёт бўсағасида турган қизчанинг йирик коллективга ишга қабул қилинишини, касб-ҳунар ўрганишини, меҳнатда ажойиб ютуқларни қўлга киритишини, яъни, «парвоз»ини кўрсатмоқчи бўлади. Шу мақсадда меҳнат жараёни билан боғлиқ эпизодларни келтиради, қаҳрамонлар нутқида тўқувчилик касбига оид сўз ва ибораларни ишлатади. Бундан ташқари, қаҳрамон номини фахрли унвонлар билан безайди, унга Ватаннинг олий мукофотларини сахийлик билан тақдим этади. Аммо унинг ички руҳий олами, эътиқоди, хатти-ҳаракати, ҳаётга бўлган муносабати билан ёзувчи зўрлаб ёпиштирган «Фазилат»лар ўртасида бирлик йўқ.

Сайёрнинг ўсмирлар ҳаётидан ҳикоя қилувчи «Одам борки...» қиссаси ҳам мавзу жиҳатидан «Парвоз»га ўхшаб кетади. Хатто персонажларнинг турмуш тарзида ҳам ҳамоҳанглик мавжуд. Асар қаҳрамони Равшан ҳам кечагина қишлоқдан келган ўспирин. У заводга ишга кириши билан меҳнатда катта ютуқларга эриша бошлайди. Кўп минг кишилик катта коллективда тезда шуҳрат қозонади.

Мазкур асарларнинг авторлари ҳаёт ҳақида, меҳнат тўғрисида болаларга нотўғри тасаввур берадилар. Ҳалол меҳнат билан жамиятимиз равнақи, халқимиз бахт-саодати йўлида хизмат қилиш ҳар бир совет кишисининг муқаддас бурчи. Аммо меҳнатда шуҳрат қозониш мазкур китоблардаги каби енгил иш эмас. Уларни ўқиган китобхон бир куни келиб меҳнат фаолиятини бошлаганида ҳаёт билан бундай асарлар ўртасида ўтиб бўлмас жарлик борлигини тушуниб етади ва бунинг учун бизни кечирмайди.

Болалар ёзувчилари олдига ҳаётнинг ўзи жиддий талаблар қўймоқда: ривожланган социалистик жамиятимиздаги етакчи жараёнларни, уларнинг афзаллигини тарғиб этадиган, шу билан бирга, ҳаёт мураккабликларини рўй-рост кўрсатадиган асарлар яратиш лозим. КПСС XXVII съезди бу борада адабиёт ва санъат арбоблари олдига катта талаблар қўйди. Даврнинг муҳим масалаларини ифодалаш учун тип даражасига кўтарилган курашчан қаҳрамонлар образи керак. Уларнинг курашчанлиги, илғорлиги қуруқ мақтовлар баёни орқали эмас, бой маънавий олами, юксак эътиқодини кўрсатиш орқали ифодалансагина кичик китобхонни ишонтиради.

Урушнинг болалар ҳаётига кўрсатган таъсири қаламга олинган Сафар Барноевнинг «Янги ой» қиссаси шу жиҳатдан оқсайди.

Урушнинг охирги йиллари. Озиқ-овқат танқис. Шаҳарда кун кечириш тобора оғирлашган пайт. Шундай шароитда Карим деган бола қишлоқдаги бобосиникига

www.ziyouz.com kutubxonasi

йўл олади. Карим у ерда ҳам кўпчиликнинг фронтга кетганини, одамларнинг турмуши ниҳоятда оғирлигини кўради.

Бир қарашда китобхон ҳам гўё Карим билан қишлоққа саёҳат қилади. У ердаги меҳрибон бобо, колхоз раиси ва Давлат, Эргаш, Аббос каби самимий, шўх болалар билан учрашади. Улардан ўзига нимадир юқтиради. Аммо бу таассурот кўпга бормайди. Сабаби, Карим асар воқеаларида пассив қатнашади. Эсда қоларлик бирор воқеада фаол иштирок этмайди. Шунинг учун қиссани ўқигач, кўп ўтмай ундан олган тасаввуримиз ҳам хира торта бошлайди.

Пахтакорларнинг шарафли меҳнати, интернационал дўстлик, пионер ташкилоти ҳаётига доир мавзулар ўз талқинини кутиб ётибди. Чет элдаги болалар турмуши ҳақида Пирмат Шермуҳамедовнинг «Сакура гуллари» китобини ҳисобга олмаганда, бирорта қизиқарли асар яратилмади. Мактаб ҳаётидан ҳикоя қилувчи кўпгина асарларда ёш авлод тарбиясида етакчи роль ўйнайдиган муаллимларнинг мукаммал образи яратилмаяпти. Борларида эса одоб-ахлоқ тўғрисида фақат насиҳат, ваъзхонлик қиладилар. Уларнинг ёшлар ҳаётидаги етакчилик роли, маънавий қиёфаси очилмайди ва асар тўқимасида иккинчи ўринга тушиб қолаверади.

Мукаммал асар яратиш учун ҳаёт мураккабликларини, турмушдаги манфий нуқталарни ҳам рўй-рост кўрсатиш зарур. Шу жиҳатдан қараганда, Муқимжон Ниёзовнинг «Тўртовлон» қиссаси мавзуси ҳам ниҳоятда муҳим. Асарда Ҳаким, Ғафур, Расул, Жалол исмли тўрт ўртоқ томонидан халқни алдаб келаётган бир диндорнинг фош қилиниши тасвирланади.

Шу ўринда кейинги пайтларда яратилаётган дин аҳллари образлари ҳақида тўхтаб ўтишга тўғри келади. Айрим асарларда дин ниқоби остида бойликка ҳирс қўйган кишилар ҳамон эски қолипда тасвирланмоқда. Уларнинг гап-сўзлари, хатти-ҳаракатларидан таъмагирлиги, очкўзлиги очиқдан-очиқ сезилиб туради. Бундай қаҳрамонлар ҳаётдаги прототипларидан жуда узоқ. Бугунги руҳоний янги турмушга тўла мослашган. У илгаригидай от ёки эшакда эмас, енгил автомобилда юради, маданий кийинади, гап-сўзларидан таъмагирлигини унча-мунча киши пайқай олмайди. «Тўртовлон» қиссасидаги шайхнинг кўриниши, гапларию қилиқлари кўпчилик асарлар учун андоза бўлиб қолган диндор кишилардан фарқланмайди.

Танқидчи Ю. Суровцев айтган қуйидаги гаплар бевосита ўзбек болалар прозасига ҳам дахлдордир. «Ёзувчи меҳнатининг сифатини ошириш масаласи, — деган эди у, — умрибоқий, адоғи бўлмаган масаладир».

Шунинг учун бу борада барчага тааллуқли бир камчилик устида тўхталиш зарур кўринади. Бу — ҳозирги замон мавзуига бағишланган роман ва повестларда сюжетнинг бўшашиб кетганлигидир. Яратилаётган асарлардаги воқеалар системаси жамиятимиз тузилишини, унинг мураккаб ички алоқаларини, ўсиш-ўзгаришларни ўзида жуда кам мужассамлаштиради. Китобларда қайтариқ деталлар, қайтариқ вазият, ҳолатлар учрайди. Борлиқни синчиклаб кузатиб, эскилик ва янгилик ўртасидаги тўқнашувдан, яшашнинг энг олий ва покиза даражаси учун курашдан, қайноқ ҳаёт жабҳаларидан шиддатли конфликтлар излаш ўрнига муаллифлар соддагина, мазмуни чуқур бўлмаган вазиятларни тўқиб чиқарадилар ва охирида ҳамма учун хайрли тугайдиган ечим топадилар. Бунинг асосий сабабларидан бири — қаҳрамонларимиз ҳаётини яхши билмасликдир. Асарларимизда уларнинг ҳаракат доираси ҳар доим чекланган. Ҳозиргача профессионал билим юртларида ҳунар ва касб ўрганаётган ўқувчилар ҳаётидан олиб ёзилган асарлар йўқ даражада: мактаб, пионерлар ташкилоти ҳаётини яхши билмаймиз. Билган ёзувчилар ҳам юзаки ёзадилар. КПСС XXVII съезди санъат ва адабиётнинг кишиларга ўтказаётган тарбиявий таъсири кучайиб бораётганини, шунинг учун санъат арбобларининг қўлидаги қудратли қуролидан янада самаралироқ фойдаланиш лозимлигини уқтиради. Бу қимматли кўрсатма болалар адабиётига ҳам тааллуқлидир.

Суннатилла Анорбоевнинг «Сузиб борар архарлар» қиссаси, Шукур Холмирзаевнинг «Йўллар, йўлдошлар», Мурод Хидировнинг «Кўзача ва Бўтача» ҳикоялар тўпламларини ҳисобга олмаганда, табиат ҳақида болаларга тақдим қилинган асарларимиз ниҳоятда кам. Борлари ҳам талабга жавоб берадиган даражада эмас. Табиат ҳақида ёзмоқчи бўлган ёзувчи унинг сирларини, тилсимотини беш қўлдай билиши керак.

Даврimиз — ўсиш-ўзгаришлар, юксалишлар даври. Мамлакатимизда илмий-техника жараёнини тезлаштириш учун кураш кучайган бир вақтда барча ижодкорлар каби болалар ёзувчиларининг ҳам ҳаётдан орқада қолишга ҳаққи йўқ. Шу ўринда даврimизнинг атоқли адиби М. Шолоховнинг СССР Ёзувчиларининг II съездидаги нутқидан бир парча келтирмоқчиман. «Совет ёзувчисига қулай имтиёзлар яратилган, эркинликлар берилган. Унга фақат бир нарсага — ёмон ёзишга ҳақ-ҳуқуқ берилмаган». Бу — ҳар бир ижодкорга дахлдор сўзлардир.

www.ziyouz.com kutubxonasi